

Bouwhistorische en Archeologische

b e r i c h t e n

Op de moderne stadsplattegrond is de zanddonk van Deuteran gerasterd aangegeven. Op de hoge donk concentreerde zich de bewoning. Het verloop van de Oude Vlijmenseweg-Vlijmenseweg-Deutersestraat is duidelijk beïnvloed door de vorm van de donk. Legenda: 1=bebouwde terp; 2=onbebouwde terp; H=Helftheuvel; K=Klein-Deuteran.

De terpen in Deuteran

's-Hertogenbosch-West is archeologisch gezien grotendeels terra incognita. Bij de grote uitbreidingen na de Tweede Wereldoorlog is er vrijwel geen archeologisch onderzoek geweest. Ook zijn er maar weinig vondstmeldingen

uit dit gebied. Dat laatste is ook niet zo vreemd als men bedenkt dat dit laaggelegen gebied, vanouds bekend als het Bossche Veld, altijd sterk onder invloed van de Maas heeft gestaan. De mogelijkheden voor bewoning waren dan ook gering. Alleen op de plaats van het huidige Deuteran was die mogelijkheid er wel. Hier lag temidden van de drassige omgeving één van de vele donken die zo belangrijk zijn geweest voor de bewoningsgeschiedenis van plaatsen als Den Bosch, Empel en Orthen. Maar, waar bij deze laat-

ste plaatsen de bewoning in de loop der eeuwen deze situatie vrijwel onherkenbaar heeft gemaakt, is deze in Deutenen in essentie bewaard gebleven. Langs de Deutersestraat en de Vlijmenseweg liggen een aantal bebouwde en onbebouwde terpen. De huizen op deze terpen zijn veelal recent, enkele zijn negentiende-eeuws en gaan mogelijk terug op oudere voorgangers (zie ook het bouwhistorisch bericht over Klein-Deutenen in dit nummer). Hoe oud de terpen zelf zijn is echter grotendeels onbekend. Juist doordat ze zo goed bewaard zijn gebleven is er weinig archeologisch onderzoek aan gedaan. Enkele toevallige vondsten tonen aan dat de donk al in de Steentijd door mensen bezocht moet zijn. En in 1965 werd een Bronstijd-urn met crematieresten aan de Deutersestraat gevonden, daterend uit circa 1200 v.C. De terpen, dat wil zeggen door mensen opgeworpen heuvels, dateren waarschijnlijk uit de Middeleeuwen. Vanaf de twaalfde eeuw begon men de rivieren te bedijken in stroomopwaartse richting. Dit had tot gevolg dat het water van de rivieren hoger werd opgestuwd, wat meer en heviger overstromingen veroorzaakte. Hierdoor zal de oorspron-

Een onbebouwde terp aan de Vlijmenseweg (Foto Bouwhistorische en Archeologische Dienst 's-Hertogenbosch).

kelijke hoogte van de donk onvoldoende zijn geworden en is men terpen gaan opwerpen. Dit kon bijvoorbeeld worden vastgesteld bij De Heinis, waar men vanaf de vroege veertiende eeuw de oorspronkelijke dekzandrug extra ging ophogen. De naam Deutenen komt al voor in 1320 en 1321, waarbij er respectievelijk sprake is van een baksteenoven en de verkoop van het bos te Euter (Deutenen). Al heel vroeg ook is er sprake van de beide hoeven Groot- en Klein-Deutenen, waarvan de laatste in 1329 wordt vermeld als Klein-Oeteren. Beide hoeven komen ook voor op een achttiende-eeuwse polderkaart. Tot voor kort was dit het beeld dat er van Deutenen bestond. Zeer recent deed

zich echter bij Klein-Deutenen naar aanleiding van nieuwbouw op een deel van de terp de gelegenheid voor een archeologische waarneming te doen. Een verrassende conclusie was dat het hier geen echte terp betrof, maar een natuurlijke dekzandhoogte. Reeds in de IJzertijd bleek hier gewoond te zijn getuige enkele aardewerkscherven. Door het noodgedwongen beperkte onderzoek konden mogelijke bewoningssporen uit deze periode niet worden onderzocht. De vroegste middeleeuwse sporen dateerden uit de veertiende en vijftiende eeuw met als meest opvallende vondsten enkele compleet begraven runderen. Pas in de zeventiende eeuw vond er een relatief geringe ophoging plaats.

De enige andere terp waar archeologische gegevens van bekend zijn is de Helftheuvel, een enigszins geïsoleerd liggende hoogte ingeklemd door het winkelcentrum waaraan het zijn naam heeft gegeven. Van deze terp zijn berichten bewaard uit 1859 die melden, dat bij het (gedeeltelijk?) afgraven en verlagen zware funderingen tevoorschijn zijn gekomen alsmede resten van een verguld koperen ciborie (hostiekelk, bewaard in het Noordbrabants Museum). Deze vondsten worden wel in verband gebracht met de vermelding in 1491, circa 1610 en 1629 van een kapel in 'Oeteren'. De Helftheuvel is als enige terp in Deutenen tot archeologisch monument verklaard.

Dit alles moge duidelijk maken dat Deutenen binnen de gemeentegrenzen van 's-Hertogenbosch van grote cultuur-historische waarde is. Het vormt in combinatie met de wijsheid van de aangrenzende Gement een opvallend gaaf voorbeeld van landelijke bewoning zoals deze zich in de Middeleeuwen rondom Den Bosch moet hebben voorgedaan. Het heeft voor de geschiedenis van de stad dan ook minstens zoveel betekenis als Orthen en Empel, met dit verschil: het is er nog! De nieuwbouw bij Klein-

Deutenen, die het karakter van deze woonheuvel ernstig zal aantasten (op het moment van schrijven is de bouw gestart) maakt echter duidelijk hoe kwetsbaar deze kleinschalige, historisch gegroeide woonsituatie is. Juist de onderlinge samenhang geeft dit complex zijn unieke betekenis. Aantasting van een deel betekent onvermijdelijk verlies voor het geheel. Er lijkt genoeg reden te zijn om de terpen van Deutenen tot beschermd stads-(dorps?)gezicht te verklaren.

Literatuur: J. v.d. Vaart, 'Groot-Deutenen - Het uitbreidingsplan West II', Boschboom Bladeren 36 (1987) 3-6; H.L.Janssen, 'Metaal', in: H.L.Janssen, ed., Van Bos tot Stad, Opgravingen in 's-Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch, 1983) 251-252.

J.R. Treling

De hoeve Klein Deutenen

In het gebied ten westen van de stad, 'Het Bossche Veld' genaamd, liggen meerdere kleine terpachtige hoogten. Dichtbij de stad, waar de oude weg naar Vlijmen de Pomphoekse Wetering kruiste, ligt de hoogte Klein Deutenen. Tot voor kort werd aangenomen dat we hier met een kunstmatig opgeworpen terp te maken hebben. Recent archeologisch onderzoek heeft echter uitgewezen dat Klein Deutenen een natuurlijke zandhoogte is, die al in de IJzertijd bewoond was. Samen met de dichtbijgelegen Koe-donk behoort Klein Deutenen tot de restanten van een dekzandrug aan de westzijde van de stad. In 1986 en 1991 zijn bouw-

De hoeve Klein-Deutenen in 1989 (Foto Bouwhistorische en Archeologische Dienst 's-Hertogenbosch).

historische waarnemingen verricht met het oog op plaatsing op de monumentenlijst. Tot wettelijke bescherming is het niet gekomen. Het belang van deze historische plek is toen wel onderkend. Toch vonden er nadien nog afgravingen plaats, die niet archeologisch begeleid zijn. In april 1993 moest er met spoed een noodopgraving worden uitgevoerd om een verdere afgraving van de hoogte voor te zijn. Toen is de verrassende ontdekking gedaan van de zeer vroege bewoning op een natuurlijke dekzandrug. Uit het bouwhistorisch onderzoek bleek dat de huidige bebouwing in verschillende perioden tot stand is gekomen. Het oudste gedeelte staat aan de voorzijde met de lange zijde evenwijdig aan de Vlijmenseweg. Op achttiende-eeuwse kaarten staat deze bouwmassa al aangegeven.¹ Een gevelsteen in de voorgevel van de langsbouw geeft echter het jaartal 1814 aan. De steen is op 1 juni van dat jaar door P. de Leeuw gelegd. Waarschijnlijk heeft men gebruik gemaakt van de oude funderingen. Ook de kelder met tongewelf, die zich onder het rechter gedeelte bevindt, is mogelijk van oudere datum.² Bij de bouw in de negentiende eeuw heeft men de sloop-

stenen hergebruikt. Gezien de aanwezigheid van hardstenen basementstenen ter weerszijden van de voordeur zal hier in 1814 de hoofdingang zijn aangebracht. Bouwsporen in de linker kopgevel wijzen echter op een tweede ingang. Op deze plaats bevindt zich nu een stookplaats. Het inwendige van het voorhuis is later verbouwd, waarbij de zolderbalklaag en de kapconstructie vernieuwd zijn. Bij deze verbouwing is de rieten dakbedekking vervangen door dakpannen. De beide zijtopgevels waren toen al vervangen door zogenaamde wolfseinden. Achter het linker gedeelte heeft men, mogelijk in het eind van de negentiende eeuw, een achtervleugel gebouwd. Hierdoor is een L-vormige plattegrond ontstaan. Onder deze achterbouw bevindt zich een kelder, die een houten balklaag heeft van hergebruikt eikehout. Ook in het muurwerk zijn oude bakstenen waar te nemen.³ Toch moeten we hier niet denken aan een zogenaamde 'kruk'-boerderij, een type met een L-vormige plattegrond, dat veel voorkomt op de Brabantse zandgronden. De oude bebouwing had oorspronkelijk een rechthoekige plattegrond, die meer aan een langgevelboerderij doet denken.

In onze eeuw is de achterbouw verlengd en verbreed, waarna er een geheel nieuwe kap over het vergrote achtergedeelte is aangebracht. Nog latere aanbouswels zijn inmiddels weer gesloopt. Op de dekzandhoogte staan hoge linden, essen en een paardekastanje, waardoor een bijzonder waardevol landschappelijk geheel ontstaan is. De vroeg negentiende-eeuwse langsbouw, waarin een oudere kern zit en de 'site' van de hoogte zijn van grote cultuurhistorische waarde.

1. Kaarten uit 1741-1751, Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Coll. Genie, Plans van vestingen, Inv. nr. H. 270 en nr. 294.
2. Op de kaart van J. Prempart uit 1630 staat ter plaatse van Klein Deuten een redoute weergegeven met de vermelding 'La Cave De Kelder'.
3. Baksteenformaat 27 x 13 x 6,5-7 cm.

A. van Drunen ■